

Astragalus vesicarius és más új elemek a Vértes flórájához

BAUER Norbert

Magyar Természettudományi Múzeum, Növénytár,
H-1089, Budapest, Könyves K. krt. 40.; bauer.norbert@nhmus.hu

Astragalus vesicarius and other new taxa to the flora of the Vértes Mountains (Hungary, Transdanubian Mts)

Summary – A conservation survey on the condition of steppe and forest-steppe habitats in the Vértes Mts revealed several plant species from the flora of the area that have not been reported before. From a phytogeographical point of view, the most important is *Astragalus vesicarius*, whose small population in the Vértes fits very well into the native distribution pattern of the species in Hungary. Another important steppe plant is *Stipa dasyphylla*, which is found in two locations in the Vértes Mts. Besides other taxa of conservation interest (*Orobanche teucarii*, *Phelipanche purpurea*, *Rosa hungarica*), some under-recorded species (*Cerastium tenoreanum*, *Stellaria pallida*), and some spreading weeds (*Elymus elongatus*, *Euphorbia lathyris*) enrich our knowledge of the flora of the area.

Keywords: flora mapping, nature conservation, plant geography, steppe habitats, Transdanubian Mts

Összefoglalás – Egy sztyepp- és erdősztyeppélőhelyek állapotára irányuló természetmegőrzési kutatás során több, a Vértes edényes flórájából eddig nem közölt faj került elő. Növényföldrajzi szempontból legjelentősebb az *Astragalus vesicarius*, amelynek kis vértesi populációja nagyon szépen illeszkedik a faj hazai elterjedési mintázatába. Ugyancsak jelentős sztyeppnövény a Vértes több pontján is megtalált *Stipa dasyphylla*. További természetvédelmi szempontból figyelemre érdemes taxonok (*Orobanche teucarii*, *Phelipanche purpurea*, *Rosa hungarica*) mellett, néhány alultérképezett, adathiányos (*Cerastium tenoreanum*, *Stellaria pallida*), ill. terjedőben lévő, gyom jellegű faj (*Elymus elongatus*, *Euphorbia lathyris*) is gazdagítja a terület flórájáról alkotott ismereteinket.

Kulcsszavak: Dunántúli-középhegység, flóratérképezés, növényföldrajz, sztyepp élőhelyek, természetvédelem

Bevezetés

A Vértes flórája számos különleges ritkaságról is nevezetes (Kitaibel 1799 ap. GOMBOCZ 1945, JÁVORKA 1940, BOROS 1933, 1940, 1954b, 1962), bennszülött berkenyefajokban (NÉMETH 2006) igen gazdag terület, flórájának jellegzetességeit és kutatástörténetét is több dolgozatban összegezték már (BOROS 1954a, BARINA 2007). A Vértes jó kutatottsága ellenére egy természetvédelmi kutatáshoz kapcsolódó terepi adatgyűjtés során több, a hegységből korábban nem közölt növényfaj is előkerült, számos figyelemre érdemes taxon előfordulási adatait sikerült gazdagítani. Jelen közleményben a Vértes területéről korábbi dolgozatokban nem jelzett, növényföldrajzi és/vagy természetvédelmi szempontból érdekesebb fajok megfigyeléséről szeretnék beszámolni.

Terület és módszer

A Vértes-fennsík, Gánti-medence és Vértes-peremvidéke kistájakat (DÖVÉNYI 2010) a köznyelvben és a turitatérképekről Vértes néven ismerjük. E terület flórájának ismeretét gazdagító, alább közölt megfigyelések többsége egy természetmegőrzési projekt (*Sustainable strategies to strengthen biodiversity conservation in the Vértes Hills*) keretében, sztyepp- és erdősztyepp élőhelyek (6210, 6240) állapotára irányuló kutatáshoz kapcsolódik. A terepi munka a Vértes keleti-délkeleti harmadában, vegetációmintázat alapján előzetesen kijelölt 40 db, 5 ha kiterjedésű mintaterület feltárására irányul. Néhány adat régebbi, eddig közöletlen megfigyelés.

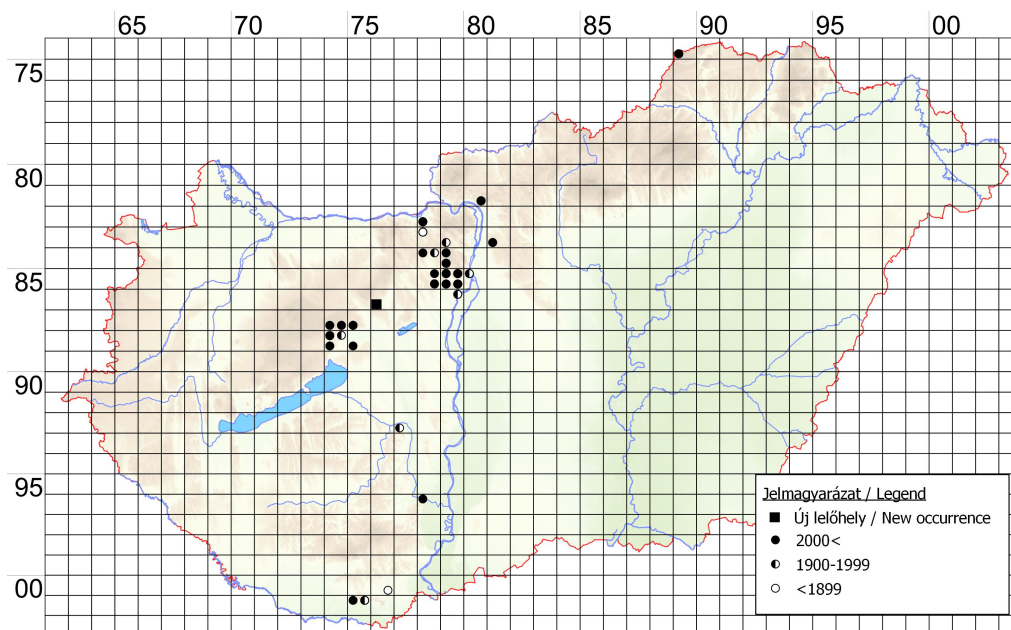
A fajok előfordulásait GPS-eszközzel (Mobile Mapper 6) történt adatrögzítéssel és herbáriumi példánnyal dokumentáltam. A fajok lelőhelyeit közép-európai flóratérképezési kvadrátonkénti bontásban (vö. NIKLFELD 1971), felsorolva a térképezett lelőhelyeket, település és dűllőnév megadásával közlöm, néhány esetben megjegyzést teszek adott taxon jellemző élőhelyére, gyakoriságára is. A lelőhelyek elnevezése terén a turitatérképek és az M 1:10.000 topográfiai térképek névanyagát követem, de néhány esetben a lelőhely régi, hagyományos (pl. Boros Ádám cédulaszövegein szereplő) elnevezését a harmadik katonai felmérés térképén találtam meg. A területről korábban nem közölt, de az MTM Növénytár herbáriumában (BP) lappangó példánnyal korábban már dokumentált taxonok esetében csak a példány azonosításához elengedhetetlen adatokat idézem.

A taxonok nómenklatúrája terén alapvetően az Euro+Med Plantbase-t (Euro+Med 2006-), az említett *Rosa*-taxonok esetében FACSAR & KIRÁLY (2009) kulcsát és nevezékantát követtem.

Eredmények

***Astragalus vesicarius* L.** (syn. *Astragalus albidus* Waldst. & Kit., *Astragalus vesicarius* var. *albidus* (Waldst. & Kit.) Beck): 8676.3 – Csákberény: Kólik-hegy (az M 1:10 000 méretarányú EOTR térképen: Öreg-hegy), északi kitettséű, zárt dolomitsziklagyepben él kicsi, alig több mint egy tucat egyedből álló populációja (14 tő, egy kisebb szobányi folton). A lelőhelyen a taxont először 2002. május 15-én észleltem sziklagyep- és szárazgyep felvételezésem során. 2023 nyarán, adataim rendezése során realizálódott, hogy az egyébként florisztikai szempontból jól feltárt dolomitdombok területéről és a Vértesből a taxon jelenléte nem ismert, a térség flórájáról készült átfogó összeállítások (BOROS 1954a, ISÉPY 2004, BARINA 2007) nem említik. Szerepel ugyan KERNER (1857) növényföldrajzi munkájának a Dunántúli-középhegység keleti felére vonatkozó általános vegetációleírásaiban, de említése a terület más tájegységeire vonatkozik, ahogy ez Kerner későbbi részletes adatközléséből ki is derül (KERNER 1869). E biogeográfiailag jelentős növény hazai elterjedéséről TATÁR (1938), majd a Villányi-hegységben történt felfedezését követően KUN (1994) nyújtott áttekintést. FARKAS (1999) művében megjelent téves adatokra a Balaton-felvidék középső részéről BAUER (2014) hívta fel a figyelmet, és közölte Bakony-vidéki elterjedésének helyesbített térképét. Az itt közölt új adat szépen illeszkedik a taxon hazai elterjedési mintázatába (1. ábra).

***Cerastium brachypetalum* subsp. *tenoreanum* (Ser.) Soó** (syn. *Cerastium tenoreanum* Ser.): 8576.2 – Vértesboglár: Nagy-legelő; 8576.4 – Gánt-Vérteskozma: Kozmai út feletti domb (341 m); 8676.1 – Csákvár: Sas-hegy (M 1:10 000 EOTR térképen „Vaskapu-hegy”); Csákvár: Sasfészek; Gánt: Vadaskert. A *C. brachypetalum* agg. alakkörében ANON. (2009) határozókulcsában faji rangon megkülönböztetett taxon, elterjedése hiányosan ismert. A Vértes vizsgált területén a *C. brachypetalum* s.str., a *C. tenoreanum*, valamint a *C. brachypetalum* subsp. *tauricum* (Spreng.) Murb. (pl. Csákberény: Kopasz-hegy) egyaránt előfordulnak, olykor egy gyeppben is; jelentőségük, gyakoriságuk feltárása további vizsgálatokat igényel.

1. ábra Az *Astragalus vesicarius* elterjedése Magyarországon (az új vértesi előfordulást négyzet jelöli)
Fig. 1. The distribution of *Astragalus vesicarius* in Hungary, with addition of the new occurrence (square) from the Vértes Mts

Elymus elongatus (Host) Runemark: 8676.1 és 8676.3 – Csákberény és Zámoly: Horog-völgy délkeleti vége felé, a kiszélesedő völgytalpon, murvás út szélén (százas nagyságrendben), a Bucka-hegy és a Közép-hegy (Német-Gránás) között. A Vértesbe feltehetően a közelmúltban behurcolódott növény; szőlőhegyeken, agrárterületek útszélein további gyors terjedése várható. A faj adventív státuszát és hazai terjedésének kezdeteit BAGI & SZÉKELY (2006) tisztázta, adatai országszerte gyarapodnak (vö. BARTHA *et al.* 2020).

Euphorbia lathyris L.: 8676.1 – Gánt: Gránási-hegy, molyhos tölgyes szélén, félszáraz gyepekben; 8676.3 – Csákberény: Öreg-hegy, legeltetett sziklafüves lejtőn, néhány példány. Általában illegális kerti zöldhulladék lerakóhelyek körül terjed (MOLNÁR *et al.* 2022), de már előfordulnak spontán terjedésére (talán legeltetéssel) utaló adatai is. A Vértes keleti előteréből Matej Dudáš (in BARINA *et al.* 2020) jelezte magányos példányait egy kis kőbányából.

Orobancha teucrii Holandre: 8676.2 – Csákvár: Nagy-Vaskapu-völgy peremén, déli kitettségű, nyílt dolomitsziklagyepben (2023.06.04.), gazdanövénye a lejtőn tömegesen előforduló *Teucrium montanum* L.

Phelipanche purpurea (Jacq.) Soják: 8576.4 – Csákvár: Kápolna-vágás, a Szent Ferenc Vadász-kápolna közelében (2023.06.11.); 8676.2 – Csákvár: Lóállás-tető, zárt sztyeppreton tömegesen viritott (2023.06.08.). A begyűjtött egyedek az *Achillea setacea* Waldst. & Kit.-t parazitálták. RIEZING (2002) a Vértesalji-dombság egy homoki gyepejéből közölte, a szűkebben vett Vértesből azonban még nem közölt faj, de előkerült egy korábbi, a szakmai köztudatba még be nem került adata, Kárpáti Zoltán gyűjtése Gánt közeléből (BP 392858).

Rosa hungarica A. Kern.: 8576.2 – Vértesboglár: Nagy-legelő; 8576.4 – Csákvár: Diós-tábla, hagyasfás legelőn; Csákvár: Nagy-Vásár-hegy, a plató szárazgyepjében, kis cserjés folton; Vértesboglár: Kő-domb, a Boglártanyától északnyugati irányban található cserjésedő gyepekben. Habár KERÉNYI-NAGY (2012) a faj elterjedésénél szerepelteti a Vértest, ezt igazoló herbáriumi példányt, szakirodalmi adatot nem találtam. Ugyanakkor a közelrokon *Rosa agrestis* Savi taxont Boros Ádám már gyűjtötte a csákberényi Horog-völgyből (BP 319322, 436426).

Stellaria pallida (Dumort.) Piré: 8576.2 – Gánt-Vérteskozma: Szőlőhegy; 8576.4 – Csákvár: Nagy-Vásár-hegy; 8675.4 – Csákberény: Kopasz-domb, „Vértes alja”; 8676.1 – Csákberény: Nyári-állás; Csákvár: Sas-hegy; Gánt: Vadaskert; 8676.3 – Csákberény: Öreg-hegy; és számos további ponton, jellemzően a vaddisznók által feltúrt foltokon, száraz- és félszáraz gyepekben. Habár a fajt hazánkban őshonosnak tartják, a vértesi előfordulások bizonyára viszonylag új behurcolások lehetnek (nagyvadak takarmányozásához köthető?).

Stipa dasyphylla (Lindem.) Trautv.: 8576.4 – Csákvár: Kápolna-vágás molyhos tölgyesének ~4 ha-os sztyeppré-tisztásán néhány tíz négyzetméteren állományalkotó; 8676.3 – Csákberény: Bucka-hegy, kicsi állomány a hullámos felszínű dolomitplató egy mélyebb fekvésű részének zárt sztyeppré állományában, *Stipa pennata* L. dominálta gyepfolton.

Trifolium retusum L.: 8676.3 – Csákberény: Öreg-hegy nyugati lábán, már a síkon, löszös, dolomittörmelékű felszínen kialakult gyepekben, a gémeskút körüli juhlegelőn, szép számmal. Legközelebb eső publikált, ill. herbáriumban dokumentált adatai a Velencei-hegységből ismertek (BAUER 2019, BARTHA *et al.* 2020).

Köszönetnyilvánítás

Hálával tartozom Thomas Fartmann (Osnabrückeri Egyetem, Németország) professzornak a kutatásba való meghívásért és a bizalomért. A szükséges szakirodalmak összegyűjtésében Isépy Anett (Budapest), Papp László (Budapest, ELTE Fűvészkert), valamint kollégáim, Papp Gábor és Sebestyén Réka voltak segítségemre, támogatásukat ezúton is köszönöm.

Irodalom

- ANON. (2009): VI. *Cerastium* L. – Madárhúr. – In: KIRÁLY G. (szerk.), *Új magyar fűvészkönyv*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő, pp. 137–138.
- BAGI I. & SZÉKELY Á. (2006): Az *Elymus elongatus* (Host) Runemark, magas tarackbúza előfordulása a Kiskunság déli részén - a korábbi lelőhelyek rövid áttekintés. – *Botanikai Közlemények* 93: 77–92.
- BARINA Z. (2007): A Vértes és környéke florisztikai kutatásának eredményei I. – *Kitaibelia* 12(1): 30–40.
- BARINA Z., MOLNÁR Cs., SOMOGYI G., SZEDERJESI T., PIFKÓ D., RIGÓ A., MÁRTONFFY A., VIRÓK V. & DUDÁS M. (2020): Taxonomical and chorological notes 11 (112–125). – *Studia botanica hungarica* 51(1): 67–76.
- BAUER N. (2014): A Bakony-vidék szárazgyepei – Sztyepprétek és sziklagyepek osztályozása és növényföldrajzi karaktere (Dry grasslands of the Bakony Region – Classification and phytogeographical character of dry and rocky grasslands). – *A Bakony természettudományi kutatásának eredményei* 33: 336 pp.
- BAUER N. (2019): A Velencei-hegység növényföldrajzi és florisztikai kutatásának eredményei. – *Kitaibelia* 24(2): 117–152.
- BOROS Á. (1933): A *Primula auricula* a Vértes hegységben. – *Botanikai Közlemények* 30: 189–191.
- BOROS Á. (1940): *Centaurea vertesensis* nov. spec. – *Botanikai Közlemények* 37: 40–44.
- BOROS Á. (1954a): A Vértes, a Velencei-hegység, a Velencei-tó és környékük növényföldrajza. – *Földrajzi Értesítő* 3: 280–309.
- BOROS Á. (1954b): Florisztikai közlemények IV. – *Botanikai Közlemények* 45(3–4): 247–250.
- BOROS Á. (1962): A keleti gyertyán Magyarországon. – *Természettudományi Közlemények* 4: 171.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) (2010): *Magyarország kistájainak katasztere*. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 876 pp.
- FACSAR G. & KIRÁLY G. (2009): V. *Rosa* L. – Rózsa. – In: KIRÁLY G. (szerk.), *Új magyar fűvészkönyv*. Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő, pp. 207–213.
- FARKAS S. (szerk.) (1999): *Magyarország védett növényei*. – Mezőgazda Kiadó, Budapest, 416 pp.
- GOMBOCZ E. (1945): *Diaria itinerum Pauli Kitaibelii I-II*. – Budapest, 973 pp.
- ISÉPY I. (2004): *A Vértes hegység flórája*. – Kézirat, ELTE Botanikus Kert, Budapest.

- JÁVORKA S. (1940): *Az Asplenium fontanum* (L.) Bernh. felfedezése Magyarországon. – *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 59: 998–1003.
- KERÉNYI-NAGY V. (2012): Ritka rózsafajok és -hibridek. *Rosa* spp. – In: BARTHA D. (szerk.), *Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza*. Kossuth Kiadó, Budapest, pp. 207–225.
- KERNER A. (1857): Das Pilis-Vértes Gebirge, eine pflanzengeographische Skizze. – *Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins in Wien* 7: 257–278.
- KERNER A. (1869): Die Vegetations-Verhältnisse des mittleren und östlichen Ungarns und angrenzenden Siebenbürgens. XX. – *Österreichische Botanische Zeitschrift* 19: 33–40.
- KUN A. (1994): Az *Astragalus vesicarius* ssp. *albidus* (W. et K.) Jáv. új előfordulása a Villányi-hegységben. – *Botanikai Közlemények* 81: 191–194.
- MOLNÁR CS., SCHMIDT D. & BAUER N. (2022): Az *Iris orientalis* Mill. Magyarországon és kiegészítések idegenhonos fajok hazai elterjedéséhez. – *Botanikai Közlemények* 109(2): 169–204.
- NÉMETH CS. (2006): Hibrid eredetű, bennszülött *Sorbus* taxonok elterjedése a Vértesben és környékén. – *Flora Pannonica* 4: 17–33.
- NIKLFIELD H. (1971): Bericht über die Kartierung der Flora Mitteleuropas. – *Taxon* 20: 545–571.
- RIEZING N. (2002): Adatok a Dunántúl északi részének flórájához. – *Kitaibelia* 7(2): 163–167.
- TATÁR M. (1938): A pannóniai flóra endemikus fajai. – *Acta Geobotanica Hungarica* 2: 63–127.

Világháló-oldalak

- Euro+Med (2006–): Euro+Med PlantBase - the information resource for Euro-Mediterranean plant diversity. Published on the Internet <http://ww2.bgbm.org/EuroPlusMed/> [hozzáférés: 2023.08.24.]
- BARTHA D., BÁN M., SCHMIDT D. & TIBORCZ V. (2020–): Magyarország edényes növényfajainak online adatbázisa (<http://floraatlasz.uni-sopron.hu>) Soproni Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Növénytan és Természetvédelmi Intézet. [hozzáférés: 2023. 08.19.]

Beérkezett / received: 2023. 09. 15. • Elfogadva / accepted: 2023. 10. 18.